QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI ILMIY XABARLARI
(2026-yil 10-son)
PEDAGOGIKA
PEDAGOGY
https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i10.098

NEYROPSIXOLINGVISTIKA VA XORIJIY TIL O‘QITISHNING NAZARIY ASOSLARI

Shodiyev Shahobiddin Sharofiddinovich
Osiyo Xalqaro Universiteti
Fundamental tibbiyot kafedrasi
filologiya fanlari falsafa doktori (PhD),dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada neyropsixolingvistikaning zamonaviy tilshunoslik, psixologiya va neyrofanlar kesishmasida shakllangan fanlararo yo‘nalish sifatidagi mohiyati hamda uning xorijiy tillarni o‘qitish jarayonidagi nazariy ahamiyati yoritiladi. Insonning nutqni idrok etishi, qayta ishlashi, xotirada saqlashi va nutqiy faoliyatni amalga oshirishida miya faoliyatining o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, xorijiy tilni o‘zlashtirishda diqqat, xotira, motivatsiya, emotsional holat, individual kognitiv xususiyatlar va neyroplastiklikning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Neyropsixolingvistik yondashuv asosida til ta’limini tashkil etishning ayrim tamoyillari va amaliy imkoniyatlari tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: neyropsixolingvistika, psixolingvistika, neyrolingvistika, xorijiy til, til o‘zlashtirish, kognitiv jarayonlar, xotira, diqqat, neyroplastiklik, nutq faoliyati, kommunikativ kompetensiya.

KIRISH

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan sharoitda xorijiy tillarni samarali o‘rgatish masalasi ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xorijiy tilni o‘zlashtirish faqat grammatik qoidalar va lug‘at boyligini egallash bilan cheklanmaydi. Ushbu jarayonda insonning idrok etishi, diqqatni jamlashi, axborotni xotirada saqlashi, qayta ishlashi, assotsiatsiyalar hosil qilishi va kommunikativ vaziyatda undan foydalanishi kabi murakkab psixologik hamda neyrofiziologik jarayonlar ishtirok etadi.

Shu nuqtayi nazardan, til o‘rganish jarayonini inson miyasida kechadigan jarayonlar bilan bog‘liq holda tadqiq etuvchi neyropsixolingvistikaning ahamiyati ortib bormoqda. Mazkur fan psixolingvistika, neyrolingvistika, kognitiv psixologiya va neyrofanlarning ayrim nazariy qarashlarini birlashtirib, til va miya o‘rtasidagi munosabatni kompleks ravishda o‘rganishga imkon beradi.

Neyropsixolingvistika tilning inson miyasida shakllanishi va faoliyat ko‘rsatishi bilan bog‘liq psixologik hamda neyrokognitiv mexanizmlarni o‘rganadigan fanlararo yo‘nalish sifatida qaraladi. U til hodisalarini faqat lingvistik birliklar tizimi sifatida emas, balki insonning

bilish faoliyati, idroki, xotirasi va kommunikativ ehtiyojlari bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida talqin etadi.

Til faoliyati bir necha bosqichni qamrab oladi: nutqiy signalni qabul qilish, uning fonologik va semantik xususiyatlarini ajratish, mazmunni anglash, tegishli birliklarni xotiradan faollashtirish va javob nutqini shakllantirish. Xorijiy tilni o‘zlashtirishda ushbu jarayonlar ona tiliga nisbatan qo‘shimcha kognitiv yuklama bilan amalga oshishi mumkin.

Neyropsixolingvistik yondashuvning muhim jihatlaridan biri shundaki, til o‘rganish individual jarayon sifatida qaraladi. Har bir o‘quvchining xotira hajmi, diqqatni jamlash xususiyati, axborotni qayta ishlash tezligi, motivatsiyasi va avvalgi til tajribasi turlicha bo‘lishi mumkin. Shu sababli yagona metoddan barcha o‘quvchilar uchun bir xil natija kutish har doim ham samarali bo‘lavermaydi.

Insonning til faoliyati bosh miyaning turli sohalari va ular o‘rtasidagi murakkab neyron aloqalar bilan bog‘liq. An’anaviy neyrolingvistik tadqiqotlarda Broka va Vernike sohalari nutq ishlab chiqarish hamda nutqni tushunish bilan bog‘liq muhim hududlar sifatida o‘rganilgan. Biroq zamonaviy neyrofan tadqiqotlari til faoliyati faqat alohida miya markazlari bilan cheklanmasligini, balki kengroq neyron tarmoqlar faoliyati bilan ta’minlanishini ko‘rsatadi.

Xorijiy tilni o‘rganish jarayonida yangi fonetik birliklar, so‘zlar, grammatik konstruksiyalar va kommunikativ modellar o‘zlashtiriladi. Ularni takroriy qo‘llash natijasida yangi neyron aloqalar shakllanishi va mavjud aloqalar mustahkamlanishi mumkin. Ushbu hodisa neyroplastiklik tushunchasi bilan izohlanadi.

Neyroplastiklik inson miyasining tajriba va faoliyat ta’sirida o‘z tuzilishi hamda funksional aloqalarini ma’lum darajada o‘zgartira olish xususiyatidir. Mazkur xususiyat xorijiy tilni o‘rganish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Chunki muntazam mashq, takrorlash va kommunikativ faoliyat til bilan bog‘liq bilim va ko‘nikmalarning tobora avtomatlashishiga yordam beradi.

Xorijiy tilni o‘rganishda bir qator kognitiv jarayonlar muhim ahamiyatga ega.

Birinchidan, **diqqat** yangi til materialini tanlash va unga e’tibor qaratish imkonini beradi. O‘quvchi yangi so‘z yoki grammatik konstruktsiyaga yetarli darajada e’tibor bermasa, uni uzoq muddatli xotirada mustahkamlash qiyinlashadi.

Ikkinchidan, **xotira** til o‘zlashtirishning asosiy mexanizmlaridan biridir. Yangi lug‘aviy birliklarni eslab qolish, ularning ma’nosi va qo‘llanish holatlarini saqlash hamda zarur paytda qayta tiklash til kompetensiyasining rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli so‘zlarni shunchaki mexanik yodlashdan ko‘ra, ularni kontekst, tasvir, assotsiatsiya va kommunikativ vaziyatlar orqali o‘zlashtirish samarali bo‘lishi mumkin.

Uchinchidan, **idrok** xorijiy tildagi tovushlar, so‘zlar, gaplar va matnlarni anglashning dastlabki bosqichini tashkil etadi. Ayniqsa, fonetik jihatdan ona tilidan farq qiluvchi tovushlarni farqlashda eshitish idrokining rivojlanganligi muhimdir.

To‘rtinchidan, **tafakkur** grammatik va semantik munosabatlarni anglash, til birliklari o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash hamda yangi nutqiy vaziyatlarda mavjud bilimlardan foydalanish imkonini beradi.

Xorijiy tilni o‘rganishda kognitiv jarayonlar bilan bir qatorda emotsional va motivatsion omillar ham katta ahamiyatga ega. O‘quvchining til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va aniq maqsadga ega ekanligi uning o‘quv faoliyatiga ta’sir ko‘rsatadi.

Ijobiy psixologik muhit o‘quvchining kommunikativ faolligini oshirishga yordam beradi. Aksincha, doimiy qo‘rquv, haddan tashqari tanqid yoki xatodan uyalish kabi holatlar o‘quvchining faol muloqotga kirishishini cheklashi mumkin. Shu sababli xorijiy til darslarida xatoni faqat salbiy natija sifatida emas, balki o‘rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilishga yo‘naltirilgan muhit yaratish muhimdir.

Neyropsixolingvistik qarashlar xorijiy til ta’limini tashkil etishda bir qator metodik tamoyillarni ilgari surishga imkon beradi.

Birinchi tamoyil — individuallashtirish. O‘quvchilarning kognitiv imkoniyatlari, til tajribasi, o‘rganish sur’ati va ehtiyojlarini hisobga olish ta’lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Ikkinchi tamoyil — ko‘p kanalli ta’lim. Til materialini eshitish, ko‘rish, talaffuz qilish, yozish va amaliy faoliyat orqali o‘zlashtirish turli kognitiv jarayonlarni jalb etadi. Masalan, yangi so‘zni faqat o‘qib chiqish bilan cheklanmasdan, uni eshitish, talaffuz qilish, tasvir bilan bog‘lash va gap tarkibida qo‘llash mumkin.

Uchinchi tamoyil — takrorlash va intervalli mashq. Yangi bilimlarni ma’lum vaqt oralig‘ida qayta faollashtirish ularning xotirada mustahkamlanishiga yordam beradi. Bunda takrorlash mexanik emas, turli kontekst va vaziyatlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq.

To‘rtinchi tamoyil — kontekstual o‘qitish. Yangi so‘z va grammatik birliklarni real yoki realga yaqin kommunikativ vaziyatlarda qo‘llash ularning mazmuniy jihatdan yaxshiroq o‘zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Beshinchi tamoyil — kommunikativ faollik. O‘quvchi tilni faqat nazariy jihatdan o‘rganib qolmasdan, undan muloqot jarayonida foydalanishi zarur. Dialog, munozara, rolli o‘yin, taqdimot va muammoli vazifalar ushbu maqsadga xizmat qiladi.

Mazkur yondashuvdan foydalanishda o‘qituvchi dars jarayonini turli faoliyat turlarining uyg‘unligi asosida tashkil qilishi mumkin. Masalan, darsning dastlabki bosqichida yangi so‘zlar vizual materiallar yordamida taqdim etilib, keyin ularning talaffuzi tinglanadi. Keyingi bosqichda o‘quvchilar yangi birliklardan foydalanib gaplar tuzadilar va kommunikativ topshiriqlarni bajaradilar.

Bunday ketma-ketlik til materialini turli faoliyatlar orqali qayta ishlash imkonini beradi. Shuningdek, o‘quvchilarga yangi materialni mustaqil ravishda qayta qo‘llash, savol-javoblarda foydalanish va real kommunikativ vaziyatlarga ko‘chirish uchun sharoit yaratadi.

Raqamli texnologiyalar ham neyropsixolingvistik yondashuvni qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Interaktiv mashqlar, audio va video materiallar, elektron lug‘atlar, adaptiv topshiriqlar hamda muntazam qayta aloqa beruvchi ta’lim platformalari o‘quvchining individual faoliyatini tashkil etishda qo‘l keladi. Biroq texnologiyaning o‘zi ta’lim samaradorligining kafolati emas; uning pedagogik maqsadga muvofiq va o‘quvchining ehtiyojlariga mos qo‘llanilishi muhimdir.

Neyropsixolingvistik yondashuv sharoitida o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchining kognitiv va kommunikativ faoliyatini tashkil etuvchi pedagog sifatida namoyon

bo‘ladi. O‘qituvchi o‘quvchilarning individual farqlarini kuzatishi, qaysi turdagi topshiriqlar ular uchun qulay yoki murakkab ekanligini aniqlashi va metodlarni shunga moslashtirishi mumkin.

Shuningdek, o‘qituvchi darsda ortiqcha kognitiv yuklamaning oldini olishga e’tibor qaratishi kerak. Bir vaqtning o‘zida juda ko‘p yangi so‘z, grammatik qoida va topshiriqni berish o‘quvchining axborotni qayta ishlash imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu bois murakkab materialni bosqichma-bosqich taqdim etish, muhim birliklarni takrorlash va amaliy faoliyat bilan mustahkamlash maqsadga muvofiq.

Xulosa

Neyropsixolingvistika va xorijiy til o‘qitish o‘rtasidagi bog‘liqlik til o‘zlashtirish jarayonini insonning miya faoliyati, kognitiv imkoniyatlari va psixologik xususiyatlari bilan birgalikda ko‘rib chiqish zaruratidan kelib chiqadi. Tilni o‘rganish murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, unda diqqat, idrok, xotira, tafakkur, motivatsiya va emotsional holat o‘zaro ta’sirlashadi.

Neyroplastiklik tamoyili esa til o‘rganish uchun doimiy mashq va faol foydalanishning nazariy ahamiyatini tushuntirishga yordam beradi. Shu bilan birga, neyrofan ma’lumotlarini bevosita pedagogik metodga aylantirishda ehtiyotkorlik talab etiladi: ilmiy dalillarni soddalashtirib yubormasdan, ularni zamonaviy didaktik va psixologik tamoyillar bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Umuman olganda, neyropsixolingvistik yondashuv xorijiy til ta’limini o‘quvchining individual kognitiv xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish, kommunikativ faoliyatni kuchaytirish va til materialini mazmunli kontekstda o‘zlashtirish uchun muhim nazariy asoslardan biri bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jalolov J. J. Chet til o‘qitish metodikasi. – Toshkent : O‘qituvchi, 2012. – 432 b.
2. Hoshimov U. X., Yoqubov I. I. Ingliz tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent : Sharq, 2003.
3. Yoqubov I. I. Ingliz tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent : Fan va texnologiya, 2011.
4. Mahmudov N. Til. – Toshkent : Yozuvchi, 1998.
5. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent : O‘zbekiston, 2002.
6. Leontyev A. A. Osnovy psixolingvistiki. – Moskva : Smysl ; Akademiya, 2008. – 288 s.
7. Leontyev A. A. Yazyk, rech, rechevaya deyatelnost. – Moskva : Prosveshcheniye, 1969. – 214 s.
8. Zimnyaya I. A. Psixologiya obucheniya nerodnomu yazyku. – Moskva : Russkiy yazyk, 1989.
9. Zimnyaya I. A. Lingvopsixologiya rechevoy deyatelnosti. – Moskva ; Voronej : NPO MODEK, 2001. – 432 s.
10. Galskova N. D., Gez N. I. Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. Lingvodidaktika i metodika. – Moskva : Akademiya, 2006. – 336 s.
20. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge, MA : MIT Press, 1965. – 251 p.